

ECONOMIC RECON

ΓΙΩΡΓΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ - ΑΠΟΣΤΟΛΗΣ ΦΙΛΙΠΠΟΠΟΥΛΟΣ, ΟΠΑ

Η ανάκαμψη απαιτεί τις αλλαγές που δεν έγιναν...

Ενα διαφορετικό μείγμα δημοσιονομικής πολιτικής και μεταρρυθμίσεις

«Όταν τεθεί υπό έλεγχο η πανδημία, το πιθανότερο σενάριο είναι ότι η ελληνική οικονομία θα βρίσκεται σε μια κατάσταση που θα έχει αρκετές ομοιότητες με αυτή στην οποία βρέθηκε το 2010. Παρότι αρκετές διαρθρωτικές μακροοικονομικές ανισορροπίες έχουν τώρα, σε σχέση με τότε, αποκατασταθεί και η σημερινή κρίση δεν έχει επηρεάσει αρνητικά όλους τους τομείς της οικονομίας, εν τούτοις, στο 2021, το δημόσιο χρέος προβλέπεται να ξεπεράσει το 200% του ΑΕΠ, το εξωτερικό χρέος της χώρας να είναι περίπου 150% του ΑΕΠ και η ανεργία να αυξάνεται το 20%.

Η οικονομική εξάρτηση από την ΕΕ θα είναι πιο έντονη από ποτέ. Ακόμα και πριν την πανδημία και την αναμενόμενη εισοδηματική πτώση από τον νεοδουθεν Ταμείο Ανάκαμψης, το 70% του ελληνικού δημοσίου χρέους παρακαταλούνταν από τους ευρωπαϊκούς θεσμούς, ενώ οι ποσοτικές πολιτικές της ΕΚΤ εξακολουθούν να είναι απαραίτητες τόσο για το τραπεζικό σύστημα όσο και για την κάλυψη των δημοσιονομικών αναγκών της χώρας. Η κατάσταση αυτή είναι δεδομένη. Το ερώτημα είναι πώς θα τη διαχειριστούμε. Η εμπειρία από την κρίση χρέους της προηγούμενης δεκαετίας μάς διδάσκει ότι η ανάκαμψη θα απαιτήσει ένα διαφορετικό μείγμα δημοσιονομικής πολιτικής που, αφενός, οφείλει να είναι περισσότερο αναπτυξιακό και, αφετέρου, πρέπει να αποσκοπεί στη στοχευμένη στήριξη ευπαθών ομάδων, στην υιοθέτηση διαρθρωτικών αλλαγών για την αύξηση του ανταγωνισμού στην αγορά προϊόντων και υπηρεσιών, στη βελτίωση της λειτουργίας του δημόσιου τομέα, στην αναβάθμιση του εκπαιδευτικού συστήματος και στη βελτίωση των λεγόμενων θεσμών (institutions) και του κοινωνικού κεφαλαίου (social capital). Τα διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία και οι σχετικοί δείκτες κάνουν σαφές ότι η Ελλάδα υστερεί σε όλα αυτά.

Θα είναι τραγικό αν τα παθήματα της προηγούμενης κρίσης χρέους δεν

Η ΕΛΛΑΔΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΠΑΝΔΗΜΙΑ

Ποια θα είναι η επόμενη μέρα για τη χώρα μας; Επτά οικονομολόγοι από την Ελλάδα και το εξωτερικό αναλύουν τι περιμένουμε για το 2021 και πού πρέπει να στραφεί η χώρα στρατηγικά

Μια μεγάλη έρευνα με απόψεις καθηγητών υψηλού κύρους παρουσιάστηκε στην τελευταία ειδική έκδοση του Οικονομικού Πανεπιστημίου ΟΠΑ NEWS. Επτά οικονομολόγοι από την Ελλάδα και τα μεγαλύτερα πανεπιστήμια του εξωτερικού αναλύουν τους στρατηγικούς στόχους για την Ελλάδα μετά την πανδημία και παρουσιάζουν τι γίνεται στα υπόλοιπα οικονομικά συστήματα του πλανήτη. Τις απόψεις των καθηγητών Γιώργου Οικονομίδη, Αποστόλη Φιλιππούλου, Κώστα Μεγρή, Ηλία Παπαϊωάννου, Αναστάσιου Ξεπαπαδέα, Νίκου Βέττα και Γιάννη Μ. Ιωαννίδη, φιλοξενεί (με την άδεια του ΟΠΑ) «Το Βήμα» συμμετέχοντας στον μεγάλο διάλογο που έχει ανοίξει για την επόμενη μέρα της οικονομίας και της χώρας.

μας γίνουν μαθήματα στη νέα κρίση. Μελέτες μας για την προηγούμενη κρίση δείχνουν ότι από την κατά 25% μείωση του ΑΕΠ από το 2009 έως το 2016, μόνο η μισή οφειλόταν στη συγκεκριμένη δημοσιονομική πολιτική λιτότητας που εφαρμόστηκε. Η υπόλοιπη μείωση οφειλόταν, σε μεγάλο βαθμό, στην επιδείνωση της ποιότητας των θεσμών και του κοινωνικού κεφαλαίου, εξέλιξη που απεικονίζεται σε δείκτες που μετρούν την προστασία των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας, την εφαρμογή των νόμων, την αποδοτικότητα των πόρων που διατίθενται για τον δημόσιο τομέα, την πολιτική σταθερότητα, την ένταση της βίας, την ποιότητα των

ρυθμιστικών παρεμβάσεων στις διάφορες αγορές, την απονομή δικαιοσύνης, την εμπιστοσύνη στην πολιτική εξουσία. Οι δείκτες αυτοί είναι ιδιαίτερα σημαντικοί, αφού η ποιότητα των θεσμών και το υφιστάμενο κοινωνικό κεφάλαιο επηρεάζουν τα ατομικά κίνητρα για εργασία, επένδυση, μόρφωση, αλλά και για κοινωνική προσφορά. Οι ίδιες μελέτες δείχνουν ότι αν είχαμε αποφύγει αυτές τις διαμενείς εξελίξεις και είχαμε προχωρήσει ενκάρα ακόμα και σε ήπιες διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις, η ελληνική οικονομία θα βίωνε ύφεση ποσοτικά κοντά σε αυτήν άλλων χωρών με παρόμοια κρίση χρέους, δηλαδή γύρω στο 10%, αντί του 25%».

ΚΩΣΤΑΣ ΜΕΓΡΗ, YALE UNIVERSITY
Να επενδύσουμε στα παιδιά, για ανάπτυξη χωρίς αποκλεισμούς

«Η συνεχόμενη πανδημία ήρθε σε μια στιγμή που η Ελλάδα είχε αρχίσει να εισέρχεται σε μια νέα περίοδο δικαιολογημένης αισιοδοξίας, μετά από μια δεκαετία οικονομικής κρίσης. Κάποια στιγμή θα λήξει, αλλά όχι χωρίς να αφήσει πίσω της βαθιά σημάδια στον κοινωνικό μας ιστό, κάτι που θα κάνει την ανάπτυξη για μια ανάπτυξη χωρίς κοινωνικούς αποκλεισμούς ακόμη πιο επίγυρα, αλλά ταυτόχρονα και πιο δύσκολη, αφού οι πόροι θα είναι περιορισμένοι μετά τη σπάνια αυτή κρίση της πανδημίας. Το κλειδί για μια ανάπτυ-

ξη χωρίς κοινωνικούς αποκλεισμούς είναι ένα καλό εκπαιδευτικό σύστημα από τη γέννηση έως την ενηλικίωση. Η ανάπτυξη προϋποθέτει μια σειρά από συμπληρωματικές δράσεις όπως έχουν περιγραφεί λεπτομερώς στην "έκθεση Πισσαρίδη", στην οποία έχω συμμετάσχει. Ορισμένες δράσεις επικεντρώνονται στη βραχυπρόθεσμη τόνωση της οικονομίας και άλλες στη μακροπρόθεσμη βιώσιμη ανάπτυξη. Και οι δύο είναι σημαντικές. Τα άμεσα μέτρα μπορούν να οδηγήσουν σε αύξηση εισοδημάτων, διευκολύνοντας τα μακροπρόθεσμα αναπτυξιακά μέτρα. Με τη σειρά τους, οι μακροπρόθεσμες παρεμβάσεις είναι απαραίτητες για να αντιμετω-

τώσουμε τις προκλήσεις του μέλλοντος και να μπει η Ελλάδα σε μια βιώσιμη αναπτυξιακή τροχιά. Μία από τις πιο σημαντικές μακροπρόθεσμες δράσεις είναι η έμφαση στο λεγόμενο ανθρώπινο κεφάλαιο, δηλαδή το σύνολο των δεξιοτήτων ενός ατόμου. Από συλλογική ή μακροοικονομική άποψη, οι επενδύσεις στο ανθρώπινο κεφάλαιο προσελκύουν εταιρείες υψηλής τεχνολογίας και καινοτομίας, δημιουργώντας έτσι έναν ενάρετο κύκλο ανάπτυξης χωρίς κοινωνικούς αποκλεισμούς. Η τελευταία μπορεί να επιτευχθεί προσφέροντας σε όλους ίσες εκπαιδευτικές ευκαιρίες ποιότητας, ένα περιβάλλον όπου η επιχειρηματικότητα μπορεί να ανθίσει και ένα σύστημα φρονολογίας και κοινωνικής πρόνοιας που να παρέχει ασφάλεια, λογική ανακατανομή και χρηματοδότηση βασικών δημοσίων αγαθών, όπως η υγεία και η εκπαίδευση. Με τη σειρά τους, οι ίσες ευκαιρίες για εκπαίδευση υψηλής ποιότητας μπορούν να επιτευχθούν μόνο εάν εξετάσουμε το εκπαιδευτικό μας σύστημα στο σύνολό του, από τη γέννηση έως την ενηλικίωση. Εχοντας κάνει ένα καλό ξεκίνημα στη ζωή, μπορούμε να οικοδομήσουμε την πρώτη επιτυχία αν διασφαλίσουμε, ως κοινωνία, την παροχή μιας καλής ποιότητας σχολικής εκπαίδευσης σε όλους. Μιας εκπαίδευσης που προωθεί τη δημιουργικότητα, την ανεξαρτησία, την κριτική σκέψη, αλλά και τις αξίες και την κοινωνικότητα. Αυτό είναι το κλειδί για μια ανάπτυξη χωρίς κοινωνικούς αποκλεισμούς. Κάτι τέτοιο απαιτεί να επενδύσουμε στα παιδιά από την πρώτη στιγμή. Εφόσον αυτή η επένδυση σχεδιαστεί προσεκτικά, είναι σίγουρο ότι θα αποδώσει καρπούς τόσο για τα άτομα όσο και για την κοινωνία».

ERY

Οι ρυθμοί μεγέθυνσης της ελληνικής οικονομίας μετά την πανδημία μπορούν να αναμένονται ισχυρά θετικοί στην αρχή της εξόδου, αλλά να μετριάζονται γρήγορα αν δεν αντιδράσει έγκαιρα η οικονομική πολιτική προς την ενίσχυση της παραγωγικής βάσης

Για παράδειγμα, πολλές αγορές εξακολουθούν να είναι ολιγοπωλιακές. Η εύρυθμη λειτουργία του τραπεζικού συστήματος, που είναι αναγκαία για τη χρηματοδότηση επιχειρήσεων, δεν έχει πλήρως αποκατασταθεί. Το σύστημα απονομής δικαιοσύνης εξακολουθεί να είναι αργό, με δαιδαλώδη δικονομία και στη συνείδηση των πολιτών άδικο. Η δημόσια διοίκηση έχει ακόμα αδυναμίες. Δυστυχώς, πολλές μεταρρυθμίσεις έμειναν ατελείς ή αναστράφηκαν. Την απολιμία των κυβερνώντων και την απουσία ρεαλιστικών προτάσεων από την αντιπολίτευση και τους κοινωνικούς φορείς την πληρωμένα, λίγο, αλλά καθημερινά. Διαρκείς αλλαγές για μια ανθεκτικότερη οικονομία, μια πιο δίκαιη κοινωνία και μια πιο ισχυρή Ελλάδα στον διαρκώς μεταβαλλόμενο κόσμο.

ΝΙΑΣ ΠΑΠΑΓΙΩΑΝΝΟΥ, LONDON BUSINESS SCHOOL & CEPRI

Το δίλημμα που δεν άλλαξε

«Αύξηση ανεργίας. Κλείσιμο, κυρίως μικρών, επιχειρήσεων. Εκτίναξη μη εξυπηρετούμενων δανείων. Ανάγκη ανακεφαλαιοποίησης κάποιων τραπεζών. Δημόσιο χρέος κοντά ή πάνω από 200% του ΑΕΠ. Μεγάλα δημόσια ελλείμματα. Υφση. Οχι, δεν είναι η Ελλάδα το 2011, αλλά το 2021! Φυσικά, η κατάσταση είναι αισθητά καλύτερη σήμερα. Η κρίση της πανδημίας μάλλον θα τελειώσει το 2021, καθώς η επιστήμη δίνει τη λύση. Ταυτόχρονα, τόσο οι κεντρικές τράπεζες όσο και οι κυβερνήσεις των ανεπτυγμένων χωρών, η Ευρωπαϊκή Ένωση και η Ελλάδα αποφασιστικά, μετριάζοντας τις αρνητικές επιπτώσεις. Οι πολιτικές προστασίας της εργασίας, ενίσχυσης της ρευστότητας σε νοικοκυριά, επιχειρήσεις και τράπεζες και η σημαντική δημοσιονομική επέκταση ήταν καθοριστικές. Είναι αναγκαίο να συνεχιστούν τουλάχιστον για ένα ακόμα έτος, ιδιαίτερα καθώς το κόστος δανεισμού για τις κυβερνήσεις είναι χαμηλό, λόγω των πολιτικών ποσοτικής χαλάρωσης της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας. Η χώρα αντιμετώπισε άρτια το πρώτο κύμα της πανδημίας. Ταυτόχρονα, φαίνεται να έχει αποκτήσει σε μικρό διάστημα μία οσοβρή δομή ηλεκτρονικής διακυβέρνησης. Όμως η πραγματικότητα θα είναι αμείλικτη μόλις καταλαγιάσει η υγειονομική κρίση. Αν και την τελευταία δεκαετία η χώρα προσπάθησε και σε κάποιον βαθμό πέτυχε να διορθώσει πολλές στρεβλώσεις και αδυναμίες, π.χ. στις συντάξεις, στην αγορά εργασίας, στη δημόσια διοίκηση, η χώρα εμφανίζει πολλές δομικές και θεσμικές αδυναμίες.

τα, πολλοί πολίτες ήλπιζαν ότι η πολιτική αλλαγή του 2015 θα επέταξε τις αλλαγές. Όμως η κυβέρνηση είδε τη δικαιοσύνη ως μοχλό εξουσίας, κατευθύνοντας την ενάντια σε πολιτικούς ανηπάλους. Αλλά και η πρόσφατη κυβερνητική αλλαγή δεν άλλαξε πολλά. Σχεδόν παντελής απουσία μεταρρυθμιστικής προσπάθειας σε έναν τομέα που είναι ίσως ο πιο κρίσιμος για την προσέλευση επενδύσεων και τη θεμελίωση οικονομικής ανάπτυξης. Και στον τομέα αυτόν η αντιπολίτευση, οι νομικοί και λειτουργοί της Θέμιδας, αντί να ζητούν αλλαγές, είτε σιωπούν είτε ανηδρούν για τα πλέον αυτονόητα. Η πραγματικότητα είναι όμως αμείλικτη και σε αυτόν τον τομέα. Δεν υπάρχει σενάριο κοινωνικής δικαιοσύνης και ανάπτυξης για τη χώρα που να αγγίζει μεγάλα κοινωνικά σφάλματα με το υπάρχον σύστημα».

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΞΕΠΑΓΓΑΛΕΑΣ, ΟΠΑ Κλιματική αλλαγή και πανδημία

«Για το περιβάλλον και την κλιματική αλλαγή το σημαντικότερο γεγονός του 2020 ήταν η Πράσινη Συμφωνία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που στοχεύει στη δημιουργία ενός οδικού χάρτη για μια βιώσιμη Ένωση. Με πυλώνες την απανθρακοποίηση του ενεργειακού τομέα, τη μείωση της ενεργειακής κατανάλωσης, τη δημιουργία βιομηχανίας με θέση παγκοσμίου ηγέτη στην πράσινη οικονομία και με προώθηση "καθάρων" μεταφορών, η Πράσινη Συμφωνία επιδιώκει μια δίκαιη και χωρίς αποκλεισμούς μετάβαση σε μηδενικές εκπομπές αερίων θερμοκηπίου μέχρι το 2050. Η Συμφωνία θα συμβάλει αποφασιστικά στον στόχο περιορισμού της αύξησης της μέσης θερμοκρασίας στον πλανήτη κάτω από τον 1,5°C σε σύγκριση με την προβιομηχανική περίοδο. Η πανδημία, το σημαντικότερο γεγονός του 2020, προκάλεσε – μέσω των μέτρων περιορισμού της – τη μείωση των εκπομπών αερίων θερμοκηπίου κατά την περσινή άνοιξη. Όμως τα τελευταία στοιχεία δείχνουν ότι η μείωση ήταν πρόσκαιρη και ότι οι εκπομπές τείνουν να επιστρέψουν στα επίπεδα της προ πανδημίας περιόδου. Δεδομένου ότι η αύξηση της θερμοκρασίας εξαρτάται από το σύνολο των εκπομπών από την αρχή της βιομηχανικής επανάστασης

και όχι από τις ετήσιες εκπομπές, η πρόσκαιρη μείωση λόγω πανδημίας θα έχει μηδανική επίπτωση στην εξέλιξη της θερμοκρασίας και στην κλιματική αλλαγή. Η πανδημία και η κλιματική αλλαγή έχουν επιπτώσεις με διαφορετικά χαρακτηριστικά. Η πανδημία αναμένεται να μην έχει καταστροφικές συνέπειες στην παραγωγική βάση της οικονομίας. Η κλιματική αλλαγή όμως έχει μακρο-

χρόνιες μόνιμες καταστροφικές συνέπειες στις παραγωγικές υποδομές. Οι συνέπειες της κλιματικής αλλαγής επεκτείνονται στις μελλοντικές γενιές και θα είναι μη αναστρέψιμες σε μεγάλο βαθμό. Η προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή, η οποία υλοποιείται από την Εθνική Στρατηγική για την Προσαρμογή στην Κλιματική Αλλαγή, έχει τη δυνατότητα να προσφέρει στην Ελ-

λάδα το λεγόμενο "διπλό μέρισμα": προστασία από τις ζήμες λόγω κλιματικής αλλαγής, ειδικά αν η μέση αύξηση της θερμοκρασίας ξεπεράσει τον 1,5°C – κάτι πολύ πιθανό –, αλλά και αύξηση της οικονομικής δραστηριότητας και δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, επειδή αποτελεσματική προσαρμογή σημαίνει ανάληψη επενδυτικών προγραμμάτων σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο».

ΝΙΚΟΣ ΒΕΤΤΑΣ, ΟΠΑ, ΓΕΝΙΚΟΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΙΟΒΕ

Τα όρια του παραγωγικού υποδείγματος

«Το πρόβλημα που προκαλεί η πανδημία στην παγκόσμια οικονομία, όπως γίνεται πιο σαφές, δεν είναι μόνο μια πολύ έντονη διαταραχή, αλλά μια βαθιά κρίση. Κρίση δεν σημαίνει καταστροφή. Σημαίνει όμως αδυναμία του συστήματος να αναπαράγει με την προηγούμενη δυναμικότητα. Αυτό, σε ακόμη μεγαλύτερο βαθμό, ισχύει και για την ελληνική οικονομία, που διέρχεται τη νέα κρίση με μεγαλύτερες αδυναμίες απ' ό,τι οι άλλες ευρωπαϊκές. Η μετάβαση στην επόμενη ημέρα της οικονομίας έχει ενδιαφέρονται επιμέρους χαρακτηριστικά. Ορισμένα περιγράφονται παρακάτω. Οι ρυθμοί μεγέθυνσης θα είναι θετικοί στην αρχή της εξόδου, αλλά θα μετριάζονται γρήγορα αν δεν υπάρξει ενίσχυση της παραγωγικής βάσης. 1. Μόλις διαφανεί το τέλος του υγειονομικού προβλήματος, αναμένεται ισχυρή αύξηση της ζήτησης στις περισσότερες οικονομίες του πλανήτη, αλλά η ανάκαμψη που θα προκαλέσει κάθε άλλο παρά ομοιόμορφη θα είναι. Ολόκληροι τομείς δραστηριότητας και επιμέρους κλάδοι θα υποχωρήσουν, ενώ άλλοι θα αναπτυχθούν έντονα. Ο τουρισμός, η εστίαση, το λιανεμπόριο, οι μεταφορές, ο πολιτισμός και η ψυχαγωγία αποτελούν τομείς της ελληνικής οικονομίας που διαχρονικά δημιουργούσαν την πλειονότητα των θέσεων εργασίας. Όμως, καθώς αυτοί σπνρίζονται σε μεγάλο βαθμό στην άμεση ανθρώπινη επαφή, αναμένεται να ανακμψουν από τα σημερινά, σχεδόν μηδενικά επίπεδα μόνο σταδιακά. 2. Η κρίση λειτουργεί ως επιταχυντής τεχνολογικών εξελίξεων και αναδιάρθρωσης του διεθνούς καταμερισμού της εργασίας. Εμφανίζονται μεγάλες ευκαιρίες για επιχειρήσεις και κλάδους που θα κάνουν οσοτή ανάγκωση της νέας πραγματικότητας. Η πανδημία αλλάζει επίσης τη δομή αγορών και τη φύση του ανταγωνισμού. Αυτή ακριβώς θα είναι μια σημαντική πρόκληση για πολλές επιχειρήσεις και τους εργαζομένους εκεί, που εντείνεται καθώς πολλές επιχειρήσεις θα έχουν αδυναμία εξυπηρέτησης χρεών ή χρηματοδότησης των απαραίτητων νέων επενδύσεων. 3. Το επόμενο διάστημα θα είναι ακόμη σημαντικότερος ο ρόλος του κράτους και της οικονομικής πολιτικής. Εργαζόμενοι με μειωμένα εισοδήματα, νοικοκυριά με υποχρεώσεις που δεν μπορούν να εξυπηρετήσουν, επιχειρήσεις με μειωμένα έσοδα και κλάδοι που αδυνατούν να παρακολουθήσουν τις τεχνολογικές εξελίξεις είναι αναμενόμενο πως θα στραφούν στην κεντρική εξουσία για διαγραφή χρεών και υποχρεώσεων, αύξηση επιδοτήσεων, μείωση φόρων και ρυθμιστικές παρεμβάσεις. Ταυτόχρονα, οι πολιτικές δημοσιονομικών ελλειμμάτων και παροχής ρευστότητας έχουν όρια και δεν είναι δωρεάν. Συνολικά, η πορεία της ελληνικής οικονομίας μετά την πανδημία αναμένεται να προσδιοριστεί από αντιφατικές τάσεις, θετικές και αρνητικές. Οι ρυθμοί μεγέθυνσης μπορούν να αναμένονται ισχυρά θετικοί στην αρχή της εξόδου, αλλά να μετριάζονται γρήγορα αν δεν αντιδράσει έγκαιρα η οικονομική πολιτική προς την ενίσχυση της παραγωγικής βάσης».

ΓΙΑΝΝΗΣ Μ. ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ, TUFTS UNIVERSITY Η Ελλάδα μετά την πανδημία: Διδάγματα

«Τη στιγμή που γράφω ελπίζω ότι ασθένεια και θάνατος εκατομμυρίων ανθρώπων θα αποφευχθεί με την ταχεία χρήση εμβολίων. Τα εμβόλια που ήδη έχουν κατασκευαστεί και κυκλοφορούν, και μάλιστα σε χρόνο-αστραπή, βασίζονται σε επιστημονική έρευνα για την mRNA που έγινε στην προσπάθεια να διερευνηθεί ο τρόπος μετάδοσης των πληροφοριακών στοιχείων που είναι κωδικοποιημένα στην DNA. Οι ερευνητές που βοήθησαν αποφασιστικά στην κατανόηση των σχετικών μηχανισμών ποτέ δεν σκέφτηκαν (και το έβρω από έναν εξ αυτών) τις πιθανές εφαρμογές στο μέλλον, και ιδιαίτερα την παραγωγή εμβολίων. Ακολούθησαν δεκάετιες ερευνητικές προσπάθειες από χιλιάδες άλλους επιστήμονες, όπου ο ένας ξεκινούσε από εκεί όπου τελειούσε ο προηγούμενος, ελέγχοντας τα ερευνητικά αποτελέσματα και μαθαίνοντας από σφάλματα και επιτυχίες των προηγούμενων. Η έρευνα υψηλής ποιότητας κάποτε θα φανεί χρήσιμη, είτε άμεσα είτε έμμεσα. Οι σκέψεις αυτές μου επιτρέπουν να ελπίζω ότι η εμπειρία αυτή θα βοηθήσει στην ανώριση της εκτίμησης που έχει το κοινό, αλλά και οι κοινωνικοί εταίροι, οι θεσμοί και, φυσικά, το κράτος για τη σημασία της βασικής έρευνας γενικά, αλλά και ειδικότερα στον χώρο των κοινωνικών επιστημών».